

KAPITTEL 8

«Kunne vi utvida grensene for hva et fellesskap skal tilby med det?» Skriftlig behandling av motstridende anerkjennelser

Erlend Wichne

Universitetet i Agder

Abstract: I elaborate on the relationship between memory and recognition, in light of my experimental novel *Sankthans* (Wichne, 2019). I claim that memory does not appear as a result of recognition, and that the discrepancy between the states of memorizing and recognizing might prove fruitful for poetic writing. The contribution ends with five poems.

Keywords: memory, World War II, recognition, poetry, experimental novel

Mot slutten av romanen *Himmelarkivet* finner Gaute Heivoll (2008) endelig grava til den såkalte Herman Weiss og forundres over hvor godt ivaretatt den er. I møte med gravsteinen er det flere ting som slår ham: Den er plassert nærmere kirkeveggen enn han hadde trodd, med tanke på at Weiss var det han kaller for en «selvmorder»; det hadde ikke falt ham inn at Weiss kunne hatt ei kone; det faktum at det er satt blomster ved grava, tolker han også som et tegn på at det finnes slektninger som steller med den. Heivoll fortsetter:

Sitering av denne artikkelen: Wichne, E. (2021). «Kunne vi utvida grensene for hva et fellesskap skal tilby med det?» Skriftlig behandling av motstridende anerkjennelser. I T. Bjerkås, T. V. H. Hagen & G. Aaby (Red.), *Tid for anerkjennelse. Andre verdenskrig i fortid og i nåtid* (Kap. 8, s. 193–199). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.148.ch8>
Lisens: CC-BY-NC 4.0

Jeg hadde tenkt å ta et bilde av graven, men av en eller annen grunn gjorde jeg ikke det. Jeg bestemte meg i stedet for å bevare synet for mitt indre. Jeg ble stående lenge. Samtidig var jeg redd noen skulle komme, noen som skulle nettopp til denne graven for å stille den, vanne blomstene, se til at alt var som det skulle. Jeg ante ikke hva jeg skulle si hvis *det* skulle skje. Jeg gikk flere runder rundt på kirkegården og lot som om jeg leste på steinene omkring, som om jeg egentlig lette etter en annen grav. Men hver gang kom jeg tilbake til utgangspunktet. Det gikk opp for meg at det hele plutselig var blitt mye mer komplisert. Alt hadde vært mye enklere om graven ikke var der. Eller i det minste om den hadde vært vanskjøttet. At navnene nesten ikke hadde vært leselige. Og om den hadde ligget et annet sted enn der den lå. Alt ble plutselig mer komplisert bare på grunn av en grav. Av den hvite steinen med den svarte skriften, av de få metrene bort til kirkeveggen, av de friske blomstene. Av at Weiss hadde sine kjære. Weiss og hans *Hustru* – sto det på steinen. De to som hadde vært gift for over seksti år siden, og så mistet hverandre. Men nå – i døden – var de blitt gjenforent. Jeg noterte meg årstallene. I femtiåtte år hadde hun levd alene. Og nå var de gjenforent, som om de nå endelig behøvde hverandre igjen. Han døde i 1945, mens hennes liv fortsatte. Hennes liv strakte seg langt inn i mitt eget, og fylte også *det*. Fru Herman Weiss døde i 2003, nittini år gammel. (Heivoll, 2008, s. 212–213)

Dette utdraget fra Heivolls roman er på sett og vis den skjulte inngangen til boka *Sankthans*, som jeg ga ut i 2019 (Wichne, 2019). Jeg sier «på sett og vis» fordi det er vanskelig å vite hva boka mi hadde vært uten Heivolls roman: *om* den i det heile tatt hadde blitt skrevet, og i så fall hvilken tilgang jeg ville hatt til den delen av historia som jeg skriver om – måtte det vært min families egen tilgang, og ville det vært noe mindre fruktbart enn en sjenanse for ikke å ha kunnskap om menneskene i slekta mi, som hadde leda skrivinga? Det er vanskelig å vite.

I programmet til Agderseminaret 2020 spør arrangøren om alle fortjener å bli huska. For enkelte lesere av programteksten er dette ei brå formulering. For det selvsagte svaret er jo at nei, alle fortjener ikke å bli huska. Omtalte Weiss jobba som tolk for det tyske sikkerhetspolitiet her i hovedkvarteret deres i Kristiansand fra november 1944 og fram mot okkupasjonens slutt. Før dette hadde han vært varaordfører i Mandal byting for partiet Nasjonal Samling fra 1942. En personlig konflikt med ordføreren gjorde at Weiss trakk seg fra alle verv i 1943 og meldte seg

ut av partiet. Han begikk selvmord på cella i Mandal hjelpefengsel noen dager etter frigjøringa av landet. Det er for mye å gå inn på alle hans forbrytelser under andre verdenskrig her. Jeg kjenner heller ikke til alt om ham. Her på Arkivet var han med på skjerpa avhør. Han begikk grove maktovergrep i sin posisjon som varaordfører. Han anga en stor mengde mennesker, blant anna på grunn av at de skreiv dikt og på grunn av at de ga mat til krigsfanger. Det er også mye av historia om ham før okkupasjonen som er uvisst. Han var tysker fra Böhmen i Østerrike-Ungarn. Han kjempa ved Trieste under første verdenskrig. Han dro fra det som var blitt Tsjekkoslovakia for å utdanne seg til å bli vever i Tyskland. Han kom til Mandal og ble ansatt i tekstilindustrien. Han ble disponent. Han ble norsk statsborger i 1925. Han gifta seg med ei norsk kvinne i 1930. De fikk ett barn i 1931. Den 10. februar 1934 meldte han seg inn i partiet Nasjonal Samling. Han bidro til å organisere et lokallag av NS til stortingsvalget i 1936. Etter dette lå partiarbeidet lenge nede.

Fortjener alle å bli huska? Det er et spørsmål som gjør minne til noe som skulle dreie seg om valg og fortjeneste: Ei kollektivt samtidig velger å minnes personer i fortida som har gjort seg fortjent til å bli huska, eller til ikke å bli glemst. Mitt anekdotiske bevis på at dette ikke nødvendigvis er tilfelle, må være at jeg har vært på Weiss si grav til jul hvert år siden 2003. Det har ikke så mye med fortjeneste og valg å gjøre. Det dreier seg snarere om å besøke den grava som også er oldemor si. Det er den hun deler med oldefar, Wenzel Hermann Weiss. Grava heftes av et av Weiss' barnebarn. Jeg er dette barnebarnets sønn. Her er det mange ting å anerkjenne – å godta som gyldig, eller å se som rett. Anerkjennelsene som vi får fra litteraturen, ved funn av historiske gjenstander og dokumenter – et pass, et avhørsreferat, ei pilleeske – og gjennom familiens måter å minnes på, trenger ikke å gå i hop.

For en del minnearbeid tror jeg at verken fortjeneste eller valg er gode innganger når man vil forstå hvem som blir huska, hvorfor og hvordan. Minnearbeid skjer også uavhengig av fortjeneste og uten økonomiske eller faglige ressurser. Det er forsøk på å forstå, på å gi mening, på å finne riktige ord, på å etablere et språk – på å erkjenne – potensielt motstridende anerkjennelser. Det skjer i private hjem, kanskje med utgangspunkt i et fotografi, en følelse og enkelte fakta. Det skjer kollektivt og

kan være offisielt eller uoffisielt. Skrivninga av *Sankthans* var et forsøk på erkjennelse. Det var en privat måte å gjøre det, meint for å nå offentligheten.

Det eneste som skjer i den boka, er at du-et deltar på ei sankthansfeiring i sørlandsskjærgården, drikker for mye akevitt, blir full og våkner morgenen etter. Dagen derpå bidrar du-et i ryddinga etter festen. Rusen åpner skottene mellom du-ets anerkjennelse av de ulike måtene som familien, et lokalsamfunn og arkivene behandler historia på. I rusen er det mange ting som du-et opplever at ikke samsvarer. Det er dette du-et forsøker å skape en ny forståelse i. For dette du-et var en kvelds rus og nihilisme nødvendig for å overskride enkelte barrierer – som skyldfølelse for å være opprørt på vegne av den ondes kone og barn, skam over egen og andres mangel på kunnskap, irritasjon over hvor stille det går an å være, og opprør over stadig urett.

Over to sider bryner det fulle du-et seg på og forvrenger en tidligere samtale med en onkel. Onkelen har fortalt om det som han har hørt om si bestemors – du-ets oldemors – opplever etter frigjøringa. Dessuten har onkel snakka om si egen mors forsøk på å forstå si rolle i et nasjonalt etterkrigsfellesskap:

Onkel sier oldemor tok med seg farmor til rutebåten i Kleven. Han sier oldemor spydde seg rundt Lista-landet. Han sier at da de kom til Flekkefjord, måtte de bare gå i land. Reise tilbake, skal oldemor ha sagt. Ta bussen, returnere. Han sier det var vanskelig å finne sted å bo. Han sier at familien K hadde gitt dem hjelp i hjembyen. Onkel sier at de dro mot Bergen etter fire måneder likevel. Bodde hos tante Edith ei stund. Eller var hun inngift? Der tok de det med ro. Men farmor savna Mandal. Venner der. De oppholdt seg i Bergen i en fire måneders tid. Deretter tilbake. Og onkel kjenner seg igjen igjen nå. Når han går noen steder. Har begynt å lengte framover. Lengter mot en alder. Men årene virker ikke. Han plasserer hendene på stuebordet. Fortærer ingenting. Bordplata har jeg vaska, speiler seg i meg. (Wichne, 2019, s. 67)

Nå snakker onkel direkte i du-ets minne:

Ville mamma rense bildet sitt? Hadde vi fått henne i prat, kunne vi lært at hva som er mulig å si, avhenger av husets fire vegger. Kunne vi utvida grensene for hva et fellesskap skal tilby med det? Det står det ingenting å lese om noe sted.

Vi kunne hatt glimrende versjoner i hende. Det vi faktisk har, er et blankt tre linjers mellomrom på gulna papir som staten forvalter. En hvithet jeg slukner i. Jeg forstår hvorfor du spør om disse tingene for tida. Og jeg vil at du skal vite at jeg syns det er greit å snakke om alt. Men hvorfor formulerer du deg annerledes enn jeg gjør? Kan du si meg hvorfor du prater som om dette ikke angår deg direkte sjøl? Kan du forklare på hvilken måte det skulle være meg nærmere enn deg? Hvorfor du alltid velger historier du tjener på? Du gjør mye godt, vennen min, men du er ganske så udugelig når det kommer til stykket. (Wichne, 2019, s. 68)

Mye minnearbeid finner sted i familier parallelt med minnearbeid i institusjoner og på seminarer som Agderseminaret. Med en opplevelse av at slektsbånd binder en til det onde i historia, kan det være problematisk for mennesker å oppsøke tilgjengelige kanaler for formidling og etablering av lokal kunnskap. I utforskinga som leda meg til skrivinga av *Sankthans*, var det Landssvikarkivet som var det relevante arkivet for informasjon om oldefar. Dette arkivet oppbevares i Riksarkivet i Oslo. Når en hverdag finner sted, kan også den fysiske avstanden gjøre det vanskelig å bruke arkiver som en ressurs. Slik kan fortellingene i familien, bruddstykkene av visshet og behovet for en rettferdiggjørelse av sin situasjon i historia, forbli stående og gjeldende uten å ha vært testa opp mot fakta eller mot virkeligheten. Jeg kan ha sympati for dette. Likevel meiner jeg at nøstet av oppstykkta kunnskap, minner om kjære personer, mangler, uvisshet, skam, skyld, stillhet, berøringsangst, uskyld, arv, og så videre, risikerer å ta oppmerksomheten bort fra de viktigste spørsmålene. Disse dreier seg på ulike vis om ofrene for de grove og umenneskeliggjørende ugjernningene og om hvem som tjente penger på krig og okkupasjon. For at jeg, som skjønnlitterær forfatter, skal kunne nærme meg spørsmål om dette i framtida, har jeg tenkt meg nødt til å gjøre rede for hvordan jeg forholder meg til det faktum at oldefar begikk nesten ubegripelige ugjerninger, og at dattera hans var ei av de tryggeste kildene til omsorg i mitt liv.

Jeg er takknemlig for å ha blitt invitert til Agderseminaret 2020. Forhåpentligvis har jeg gjort det forståelig hvorfor det var spesielt for meg å snakke om *Sankthans* der. Etter invitasjonen skreiv jeg også poesi igjen for første gang på flere måneder, og de diktene som jeg skreiv, avslutter dette bidraget:

Slik minner kan stelle gravas hefter.
Slik barn igjen vil stelle barn.
Slik hender tror de ikke husker, og plantes i jord.
Slik jeg berører disse tingene.

Mens gravas hefter planter lyng om høsten, liljer når det blir vår,
oversås gressorgen med never av tvil rundt lykta. Steinen
sammen med andre steiner, nærer forbipasserende navnløs varme.
Menneskeheten, som under batterikjemien nesten sier: natta!
Og slik bakken ikke lenger holder gravas innhold som i vantro.

*

Tåka går hvit i trærne som også blir hvite.
I gresset hviler rimet
jeg må elske
lik et notat over vekstens dennesidighet.

Slik grava skjenkes en idé om et sted,
slik smelter skosålene mine etter en innedag.
Panelovnene forplanter seg. Heftelsene får form
lyng, batterier, av velstand. Likevel
livet vender slettes ikke tilbake med avtrykket på dette stedet.

Mine tenkte hender smuldrer hvilke never som helst med jord,
uten noe forhenværende, og uten å slippe.
Det er en måte å formilde og forbli ensom på.

*

Hva kan en som hefter, erkjenne?
Hva er gyldig for et barn?
Hva foretrekker en som tier?
Hva innlemmer den som tier, sine nære i?
Hva sier en som ikke skulle tro hva ens egne øyne glør på eller leser fra?
Hva stiller den av sult spørsmål krav, som steller
drømmen til mitt grove lille minne?

*

Nedenom!
Nedvurdert!
Nedbryter!
Og nødvendig!

Slik alt er ei grav. Og hva skal man gjøre med det?

Det svartner lik sprakende nikk til urørt vev.

Selv individet, offeret, det udelelige, det som rakner,
er skapt. Av oppløste koblinger
av ark og nedlagte selskap.
Så vær glemt vekst.

*

Grava kan minne om alt som graver.

Alle graver minner om grava, som minnes én
gjenstand, smal, som graver minner fram i et eget lys
av egne ord i kjente rom.

Er minner jordas malm – lille ert?
Mulm og mørke bekker av solidaritet, rundorm, tid og
omsatt arbeidskraft, mimet av henders bevegelser, med et tastatur
som ligger på én bredd ved det som strømmer.

Men mennesket uten eiendom og penger, uten mann
løfter mannen.

Slik det løsner fra vår himmel.

Og slik verden på den andre.

Referanser

- Heivoll, G. (2008). *Himmelarkivet*. Oslo: Tiden.
Wichne, E. (2019). *Sankthans* (bd. 389). Oslo: Flamme forlag.